

Б. СТЕВАНОВИЋ

ФЕЈДОН И ХРЕМЕТ ЛИЧНОСТИ ИЗ ГРЧКЕ КОМЕДИЈЕ

У једном одломку из изгубљене Антифанове комедије *Песничко сиварање* (Kock, II, *Ποίησις*, 191) неко лице (можда сам аутор¹) жали се како су песници трагедија у бољој ситуацији него песници комедија. Кад они наведу неког јунака, већ само његово име казује доста гледаоцима; они затим имају и нека друга преимућства. „Али нама то није могуће, те све морамо да изнађемо, нова имена, оно што је пре урађено, оно што сад треба да се ради, прекрет, приступ. Ако нешто од тога изостави неки Хремет или неки Фејдон, он бива извиждан. А Пелеју и Теукру то је допуштено да учине”²).

На овом месту видимо да су *Φεΐδων* и *Χρέμης* били познате личности у грчкој комедији, јер их песник није навео случајно него као карактеристичне ликове за комедију. То истовремено значи и да су ове личности постојале доста рано, ако не у Епихармовој и старој атичкој комедији, а оно свакако у средњој комедији. Пошто се не зна доба кад је написана комедија *Ποίησις*, узећемо у обзир за то целокупно доба делатности Антифана, једног од ранијих претставника средње атичке комедије, а то је отприлике временски размак од почетка IV до средине III в. пре н. е. Дакле, ликови Фејдона и Хремета били су познати у комедији око 400 г. или најдаље око 350 г.

Како су дела средње и нове атичке комедије сва изгубљена, сем ситних фрагмената, мораћемо размотрити ове књижевне фигуре и код других аутора античке књижевности, да бисмо видели њихов развој.

Већ по самој етимологији имена ових личности изгледа да су оне постале још у народном стваралаштву, у фолклору, пре настанка грчке књижевне комедије, онда када су поједина имена и надимци означавали поједина људска својства или пороке по

1) Тако сматра Кајбел (в. PW—RE, стуб. 2520, s. n.).

2) ст. 17—22: ἡμῖν δὲ ταῦτ' οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ πάντα δεῖ εὐρεῖν, ὀνόματα καινά, τὰ δηφιχημένα πρότερον, τὰ νῦν παρόντα, τὴν καταστροφὴν, τὴν εἰσβολήν. ἂν ἐν τι τούτων παραλίπη Χρέμης τις ἢ Φεΐδων τις, ἐκσυρίττεται. Πηλεῖ δὲ ταῦτ' ἔξεστί καὶ Τεῦκρῳ ποιεῖν.

начелу *pomen et omen*³⁾). Врло је вероватно да је овде од заједничке именице постепено постало лично име. На пример *φείδων* = онај који штеди, Штедиша; *Χρέμης* = онај који пљује, пошто је име вероватно изведено од глагола *χρέμπτομαι* пљујем, испљувам или глагола *χρεματίζω*, како мисли Ем. Песоно (в. његов *Dictionnaire grec-français*, Paris, 1935). Тако је то име почело означавати старце који пљују и гунђају. Према томе Хремет би био Гунђало, Цангрисало (грчки *δύσκολος*, латински *morosus*).

Да је Фејдон био карактеристичан лик тврдице у комедији, види се лепо на једном месту код Алкифрона (III, 34, 3): „А остали нови богаташи у Атини постали су тврђи од Фејдона и Гнифона“⁴⁾. А, као што је познато, овај покласични грчки писац обрађивао је своја *Писма* према узорима из атичке комедије.

На основу овог и њему сличних података многи научници су изводили закључак да сва ова имена означавају чувене тврдице и друге друштвене типове из нове атичке комедије. Таква тврђења, на пример, налазимо у Речнику особних имена Папе-Бенселера (*Dr. W. Pape's Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, III Aufl. neu verarb. von C. E. Benseler, I/II, Braunschweig, 1911), Речнику грчког језика А. Бајија (*A. Bailly, Dictionnaire grec-français*, Paris, 1950), Лидел—Скотову речнику грчког језика (*G. Liddell—R. Scott—H. S. Jones, A greek-english Lexicon v. II*, Oxford, 1951). Међутим ово мишљење је доста шаблонско и застарело, и мора се одбацити, као што ћемо видети у даљем излагању.

И не само то. Сме се чак претпоставити да је првобитни лик тврдице под називом Фејдон врло вероватно постојао, као што рекох мало пре, у фолклору још пре појаве литерарне комедије. О томе се може судити по Аристофановим *Облакињама*, где се отац „штедљивог“ Стрепсијада звао Фејдон (в. ст. 134⁵⁾), па стога и Стрепсијад жели да свом сину надене слично име надајући се да ће тиме утицати на њега да буде чуваран и штедљив, а не расипник и раскошан, каква је била његова (тј. Стрепсијадова) жена (уп. ст. 60—67). Код Аристофана, дакле, видимо да се под именом Фејдон циља на популарни лик с карактерним особинама.

³⁾ Из историје грчке књижевности знамо за извођаче тих првобитних народних шала дикелисте, фалофоре, флијаке итд., знамо за дорске (особито мегарске) и атичке комедије. Додуше подаци о њима код старих писаца врло су мршави, те се мало шта зна поуздано о њима. Ипак, мени се чини да није оправдано мишљење А. Кертеа (в. његов чланак о грчкој комедији, *PW-RE*, стуб. 1222—1223), по коме није сигурно да су мегарске и остале дорске шале имале типске фигуре. Зачеци типова по свој прилици воде порекло из најстаријих народних творевина с комичном садржином, какве су биле прве мимичке сцене, подругљиве песме „јамби“ и њима сличне сељачке импровизирание шале у Атини.

⁴⁾ οἱ λοιποὶ δὲ τῶν Ἀθήνησι νεοπλοῦτων Φείδωνος τε εἰσι καὶ Γνίφωνος μικροπρεπέστεροι.

⁵⁾ У стиху 65 стоји да се он звао Фејдонид (*Φειδωνίδης*), али то је дошло, изгледа, због метричких потреба.

Са доста вероватноће може се претпоставити и то да на популарни лик тврдице прави алузију и Теофраст кад каже да *αίσχρο-ξερδής* (*Каракӣ*. 30) примењује „Фејдонову” меру. У вези с овим изразом мишљења сам да више има права В. Биндер кад тврди „да је име Фејдон могло стереотипно означавати тврдицу” (в. његов немачки превод Теофрастових *Каракӣера*, Библиотека Лангеншајт, св. 30, стр. 84, прим. 4) него ли Октав Навар, који каже да то место значи да се Теофрастов тврдица служи мером мањом него што је Солонова, тј. оном мером коју је увео аргивски државник Фејдон (в. његов *Commentaire* Теофрастовим *Каракӣерима*, Париз, 1924, стр. 200—201).

Додуше и О. Навар се ограђује допуштајући могућност да се у придеву *φειδωνείω* садржи етимолошка игра речи (уп. *φείδομαι* = штедим). Израз *φειδωνείω μέτρον* издавач Алкифронових *Писама* Рудолф Хершер преводи са *parca mensura* онде где Алкифрон помиње да тврдица Зофир није дарезљив него се служи *φειδωνείω*, тј. „штедљивом” мером (в. зборник *Epistolographi graeci*, Parisiis, 1871; Алк. III, 57, 1).

Име Фејдон се ретко појављује у очуваним одломцима из средње и нове атичке комедије. Истина, то не мора значити да се он стварно ту ретко појављивао, пошто су очувани фрагменти само један врло мали део продукције аутора средње и нове комедије⁶).

Међутим код Алкифрона (I, 29, 5) помињу се као позоришни ликови Хремет и Фејдил (*Φειδύλος*). Ту хетера Гликера, пишући писмо другарици Бакхиди, каже да се боји да између ње и њеног љубавника Менандра не дође до свађе, па да она буде оштро корена на позорници од неког Хремета или Фејдила⁷). Овде се прави алузија на два лица која гунђају, јер не гунђа само Хремет него и Фејдон⁸), прави тврдица, који поред осталих негативних особина има и ту особину да гунђа, односно виче. Као што смо већ видели, Алкифрон обрађује и прерађује мотиве из атичке комедије, па се може сматрати да је ту реч о неком „Штедиши” из нове комедије или из оних комедија које су њој претходиле.

Лик тврдице Штедиша, односно Штедљивац, како изгледа, постепено се оформио од заједничког имена *φείδων* или *φειδωλός*. И овај други термин значи „штедљив” као придев и „штедљивац” као именица. Код ове речи пада нам у очи још једна карактеристична појава.

⁶ У комаду *Ἰπποτρόφος* од претставника средње атичке комедије Мнесимаха помиње се (в. Атенеј, IX, 402, е-г) неки Фејдон који вежба ученике и другове да узјахују и сјахују коње, али се о њему више ништа не каже, те изгледа да овде и није реч о неком тврдици.

⁷ *δεήσει με ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὑπὸ Χρέμητος τινος ἢ Φειδύλου πικρῶς λοιδορεῖσθαι.*

⁸ *φειδύλος* као заједничко име деминутив је од *φείδος* = штедљив. Према томе значи исто што и Фејдон или *φειδωλός*.

Φειδῶλός (главно, основно значење је „штедљив“) не само да често значи претерани штедљивац⁹⁾, велики и прави тврдица, него је чак један од најважнијих израза за обележавање тврдице¹⁰⁾. Као доказ за потврду овог мишљења наводим следеће:

Аристофан ову реч употребљава за тврдицу наводећи њега као супротност расипнику (в. *Πλυσιος*, ст. 237—241). Тако исто чини и Менандар у *Θησαυρός*-у (в. Коск, III, fr. 235): Ниједан човек није тако страшно тврд (φειδῶλός), нити тако стегнут по нарави, да не даје том богу део имања“. Полукс наводи овај израз као први од атрибута који означавају тврдицу. Он исто тако употребљава и речи φειδεσθαι, φειδῶλια, φειδῶλῶς за ову категорију појмова¹¹⁾.

И одиста, ништа боље од речи φειδῶλός и parcus не показује како човек постаје тврдица еволуцијом, тј. из штедљивости и чуварности.

Врло је илустративно за генезу тврдице и поменуто место у Аристофанову *Плутосу*, које гласи: „Ако свратим к неком штедљивцу (εἰς φειδῶλόν), он ме одмах закопа у земљу, па ако к њему дође честит пријатељ и затражи од њега да му позајми мало пара, он каже да ме није никад ни видео“.

У ових пет стихова видимо скицу тврдице са сижеем који је комедија радо обрађивала. Зато не може бити никакве сумње да се овде под изразом φειδῶλός подразумева прави тврдица, јер овај φειδῶλός закопава своје благо, крије га и понаша се као да је сиромашан, а то је предмет и познатог Плаутовог комада *Аулуларија*. Шта више, овде би можда било умесно писати φειδῶλός с великим почетним словом, као што се ради и с именом Φειδῶν, мада нижејзложени материјал код Аристотела и Либанија као да не иде у прилог овој претпоставци.

Аристотел под φειδῶλός-ом подразумева један вид тврдице (в. *Εἷσηκα Νικομαχοβα*, IV, 3, 1121 в), где он каже да φειδῶλοί „давањем изостају, а туђењу не теже, нити га желе и да се они изговарају да зато чувају да не би кадгод били принуђени да учине нешто срамно“. По *Εἷσησι Ευγεμοβοј* (III, 4), која се приписује Аристотелу, φειδῶλοί се истичу тиме што не растурају.

На тврдице из комедије циља и Либаније у својим декламацијама, мада га од ње дели више векова. У 33 декламацији реч је о тврдици који је искључио свога сина из наследства зато што је он затражио маслинов венац а не златан кад је победио на утакмици. Само се овде не даје име-надимак тврдице, него се наводе његови атрибути циција (μικρολόγος), среброљубац (φιλάργυρος)

⁹⁾ Уп. Псеудоаристотелов спис *О врлинама и манама*, 1251, в: φειδῶλια δ' ἐστὶ καθ' ἣν ἀδάπανοι γίνονται τῶν χρημάτων εἰς τὸ θεόν и код Полукса (*Ономасишон*, III 115).

¹⁰⁾ Сличан је случај и с латинским изразом parcus.

¹¹⁾ Уп. и Демокритуову изреку код Диогена из Лаерте (XVI, 17): „Тврдице (φειδῶλοί) имају судбину пчеле, јер раде као да ће увек живети“.

и „штедљивац“ (φειδωλός). Као што видимо, φειδωλός и овде има своје изведено значење ,а не прво, основно.

Развој тврдице-гунђала Хремета такође је слабо познат у грчкој комедији. Његово питање је још нејасније, и поред тога што су очуване Теренцијеве драме, у којима се он често појављује.

Код Аристофана поред Хремета појављује се и Хремил (први у *Женама у скиушици* ст. 372—475, други у *Плујосу*). Ово друго лице, Χρεμύλος, тако се зове ,како тврди стари коментатор, што због сиромаштва вара своје повериоце. И Бекер сматра да имена ових старца у старој атичкој комедији долазе од старих речи τὸ (или δ) χρέμος (в. њег. издање Arist. Comoediae, Лондон, 1879, стр. 84). Однос имена Χρεμύλος према Χρέμης изгледа да је исти као однос Φειδύλος према Φεῖδων. Тако и Баји каже (в. његов поменути речник, s. n.) да Хремил означава старца који кашње и пљује.

Међутим Хремет и Хремил из очуваних Аристофанових комедија не означавају ни тврдице ни права гунђала. То нас опет доводи на помисао да су оваква имена у Аристофаново доба могла већ постати конвенционална, те су давана и лицима с другим особинама. То би, опет, значило да су она некада, раније, у фолклору означавала права гунђала. Сличан је случај и код Теренција.

Код овог римског комедиографа често сусрећемо лик старца Хремета (*Девојка с осирва Андра*, *Човек који сам себе кажњава*, *Формион*), па се чак тако зове и један младић у *Ебнуху*, који је по нарави неспретан, неповерљив и плашљив. По томе се види да је конвенционалност овога имена код Римљана Теренцијева доба узела још више маха.

Хремет из комедије *Девојка с осирва Андра* је честит, разуман и сложен човек. Он није тврдица, мада би се на основу једног податка¹²⁾ могло друкчије претпоставити. Хремет из *Формиона* такође није тврдица. Он је пример мужа папучара, који зависи од богате жене, миражпике, и страхује од ње, док особине тврдице показује његов брат Демифон.

Једино Хремет из комедије *Човек који сам себе кажњава* (Хеау-тон тиморуменос) јесте старац-гунђало. Он је предусретљив и одан кад се ради о туђој несрећи, али оштар и неправедан кад се дирне у његов лични интерес, човек који другоме даје добар савет, али га сам не уме применити у својој породици. Он се такође истиче плаховитошћу и жестином. На овог Хремета прави алузије више пута Цицерон (*De finibus*, I, 1, 3; *De officiis*, I, 9, 30; *Tusc. disp.* III, 27) и Хорације на једном месту, као што ћемо видети ниже.

Хорације помиње Хремета на три места, прво у *Епиграма* (1, 32—34): „Нећу стицати богатство, па да га као тврдица Хремет закопавам у земљу, или да га проћердам као лакомислени расип-

¹²⁾ В. ст. 368—369, где њему роб носи вечеру за обол.

ник¹³⁾; затим у *Песничкој уметности* (ст. 94): „љутит Хремет виче свађалачким устима”, и најзад у *Сатирама* (I, 10, 40—41): „...од Давуса који vara старца Хремета”.

Овај цитат из *Сатира* свакао је алузија на истоимена лица у *Девојци с осирва Ангра* (или у *Формиону*, пошто се и тамо појављују оба поменута лица). Цитат из *Песничке уметности* могао би се односити само на Теренцијеву драму *Човек који сам себе кажњава*, као што с правом наводи Емил Шанбри (*Térence, Comedies, II, Paris, 1948*¹⁴⁾).

Али на-кога Хремета циља Хорације у *Епиграма*? То питање остаје отворено. Код Теренција ниједан Хремет не закопава благо. Сасвим је могуће да се овде под Хреметом разумева разрађен популарни лик тврдице из грчке комедије, код Менандра на пример. Тога је мишљења и Хорацијев издавач F. Vollmer (*Horatius Carmina, Lipsiae, 1929*), који каже за Хремета да је „*persona senis avari et clamosi in comoedia Menandrea*” (в. Index s. n.) Јер помен Хремета са Фејдилом код Алкифрона показује да су то били Менандрови ликови, од којих се Гликера боји да не буде изобличена.

Није познато, дакле, којој комедији је припадало ово лице. Код Менандра нам је добро познат тврдица Смикрин. Код њега или другог неког претставника нове атичке комедије појављивао се Еуклион¹⁵⁾, узор Плаутовом Еуклиону из *Аулуларије*. Тако се може претпоставити код њега и појава неког Хремета, за што имамо потврду код Алкифрона (I, 29, 5) и на што вероватно мисли Ф. Фолмер. Можда у његовим комадима *Блају* (*Θησαυρός*) или *Тестија* (*Υδρία*), јер се тамо радило о закопавању блага. Три мала фрагмента из *Тестије* (Kock, III, 466, 467 и 468) несумњиво се односе на неког старца који је у исто време тврдица и гунђало¹⁶⁾.

Чињеница што Антифан помиње Хремета као изразито лице комедије, што Хорације често прави алузије на њега, као и његов помен код Алкифрона, као што смо мало пре видели, доказују да је то била врло позната личност, исто онако као и Фејдон, ако не и више.

¹³⁾ *Haud paravero, quod aut avarus ut Chremes terra prenam, discinctus aut perdam nepos*

¹⁴⁾ „Фигура љутитог оца фрапирала је дух Римљана, и кад Хорације хоће да покаже како комедија понекад подиже тон, он наводи, као пример Хремета”.

¹⁵⁾ εὖ κλειών = онај ко добро закључава.

¹⁶⁾ 466 : ὡς ἡδὺ τῶ μισοῦντι τοὺς φαύλους τρόπους
ἐρημία καὶ τῶ μελετῶντι μηδὲ ἐν
πονηρὸν ἱκανὸν κτήμ', ἀγρὸς τρέφων καλῶς.
ἐκ τῶν ὄχλων δὲ ζῆλος, ἢ τε κατὰ πόλιν
αὕτη τρυφή λάμπει μὲν, ἐς δ' ὀλίγον χρόνον.

467 : γέροντα δυστυχοῦντα τῶν θ'. αὐτοῦ κακῶν
ἐπαγόμενον λήθην ἀνέμνησας πάλιν
ἐπὶ τάτυχεϊν τ' ἡγεϊρας.

468 : εὐθὺς καταχρήσεσθ' αὐτὸν ἀνορωρυγμένην
ταύτην ἰδόντα.

Поред Теренцијевих личности с овим именом најпознатији Хремет у античкој књижевности који је дошао до нас јесте лакоми зеленаш код Алкифрона (III, 3), који је као нека врста праузора Балзакову зеленашу Гопсеку. Навешћемо цело писмо које рибар Еуагар пише Филотеру, да бисмо се упознали с његовим ликом.

„Настало је обиље намирница и мноштво риба. Ја сам изгубио мрежу и био сам у недоумици шта да радим. Пошто сам смислио нешто сизифовско, одлучио сам да одем зеленашу Хремету, да бих узео од њега четири златника заложивши свој чамац, да бих могао да оправим мрежу. То је учињено брже него што је речено. А Хремет, осушен, с набраним обрвама, гледајући мрко на све, промени строг израз и мргодност на лицу, насмеши се на мене и рече да је готов све учинити. Одмах је било јасно да не смера нешто добро кад тако брзо мења натмурен изглед, него да се лицемерно прави љубазан. Кад је уз главницу затражио за кратко време и интерес, не чекајући рок, ја сам тад упознао Хремета из Флија, истог оног човека кога сам видео како седи поред Диомедске капије држећи крив штап, који је према свима непријатељски расположен. И он је био спреман да присвоји мој чамац. Видећи дакле у колику сам невољу допао, ја отрчим кући и зграбим жени с врата златни ланчић, који сам некад као имаућан човек набавио да јој буде украс око врата, однесем га мењачу Пасиону и продам; затим однесем и предам новац заједно с интересом. И заклек се у своју пропаст да никад више нећу ни помислити да одем неком зеленашу у град, па макар од глади цркао. Боље је честито умрети него живети потчињен ниском и лакомом старцу”.

У каквом је односу овај Хремет према ономе из грчке комедије, тешко је рећи. Овде видимо да је овај старац био сличан гунјалу или тврдици (*δυσκολος*, *togosus*). Помен његовог родног места, атичке деме Флији (*Φλυεΐς*) показује да имамо посла с атичком књижевношћу, која је обично обрађивала живот Атине и Атике у делима реалистичког смера. И помен мењача Пасиона упућује нас на то да прототип тврдици Хремету тражимо у доба можда и старије од доба нове атичке комедије, тј. у доба средње или старе атичке комедије, јер знамо за мењача Пасиона код Демостена (I и II г. пр. Стефана, г. пр. Поликла) и Исократа (орат. 17) и за Аристофанова банкара Пасију из *Облакиња*, чије име је сасвим слично имену Алкифронова банкара. У античкој књижевности био је као неки узус да се аутори држе устаљених имена за поједине типове или звања, па било да су то историске личности, било измишљени ликови.

Ја сам још 1955 г. у свом раду *О тиниу тврдице у античкој књижевности* дошао до закључка да се више не може одржати раније гледиште по коме је тип тврдице (као и остале типове) створила нова атичка комедија. Тачно је, додуше, тврђење да су у њој друштвени типови највише развијени и често обрађивани. Међутим несумњиво је да су они и пре тога били доста уобличени, више него што се обично мисли.

Слично стоји ствар и с постанком Теофрастових *Καράκτιερα*. Као што је познато, они су постали око 320 г. у почетном периоду нове атичке комедије. То по мом мишљењу значи да је Теофраст имао пред собом већ богату галерију типова из средње комедије, по којима је саставио своју збирку, мада се он при томе ослањао и на теоретичаре (Платона, Аристотела) и друге прозне писце. Јер нити је тачно мишљење да је он своје типове обрађивао према делима Менандра и осталих претставника нове комедије, нити да су се комедиографи угледали на њега.

Лик тврдице, као и остали типови, скицирани су најрудиментарније још у преткњижевном фолклору. Они су даље развијани и продубљивани у сицилијанској комедији, јер код Епихарма већ знамо за ласкавца и простака. У старој атичкој комедији они већ нису ретка ствар, али су тек у средњој постали значајна појава. То нам, поред осталог, показују и наслови појединих комедија које њој припадају.

Тако изгледа да је било и с типичним ликовима Фејдона и Хремета.

B. Stevanović:

PHÉIDŌN ET KHRÉMÈS PERSONNAGES DE LA COMÉDIE GRECQUE

RÉSUMÉ

Dans cet article l'auteur discute la question de savoir quels ont été les personnages de Pheidôn et de Khrémès, partant des données d'un fragment de comédie perdue d'Antiphane Πόησις (la Poésie; Kock, CAF, III, 191) et des données tirées d'Alkiphron (III, 34, 3; I, 29, 5; III, 3), d'après lesquelles on voit qu'ils ont été des personnages très connus et très caractéristiques dans la comédie.

L'auteur ne s'accorde pas avec l'opinion habituelle que l'avare, ainsi que les autres types sociaux, a été créé par la nouvelle comédie attique. Il pense que ces types étaient assez développés avant cela, surtout dans la comédie attique moyenne, et que Théophraste a travaillé ses caractères principalement d'après des œuvres de la comédie moyenne.

Si l'on peut affirmer de Khrémès qu'il était une célèbre figure d'avare et de misanthrope chez Ménandre, sur la base des données dont nous disposons, on peut déjà le dire plus difficilement de Pheidôn, car nous n'avons pas suffisamment de confirmation pour cela. Comme les personnages de Khrémès et de Khrémýlos chez Aristophane et Térence ne désignent pas de véritables avares, ou bien misanthropes, sauf le Khrémès dans *l'Héautontimorumenos*, l'auteur arrive à conclure que le nom de Khrémès a pu devenir conventionnel déjà au temps de l'ancienne comédie attique.

Il semble à l'auteur qu'il est plus vraisemblable que les noms de Pheidôn et de Khrémès proviennent déjà du folklore, c'est-à-dire de la comédie populaire. L'auteur n'est pas d'accord avec A. Körte que les farces mégariennes et les autres farces doriques n'ont pas eu de figures typiques (v. l'article de A. Körte sur la comédie grecque, PW—RE, colonne 1222—23). Déjà d'après leur étymologie les noms de Pheidôn et de Khrémès montrent qu'ils proviennent des temps les plus anciens quand certains noms et surnoms désignaient une qualité ou un vice personnel, d'après le principe nomen et omen.

L'auteur pense qu'ici le nom propre est venu de noms communs. Par exemple Φειδών = celui qui économise, l'économe, c'est-à-dire l'avare; Χρέμις = celui qui crache, (χρέμιττοιμαι = cracher) ou celui qui gronde (de χρεματίζω = gronder).

Le nom de Pheidôn a commencé de désigner au sens figuré l'avare, et le nom Khrémès le misanthrope, et souvent aussi l'avare du même coup.

Tôt déjà l'adjectif φειδωλός (son sens élémentaire est économe) a reçu par évolution le sens d'avare (comme aussi le latin *parcus*). L'auteur soutient cette opinion avec des exemples tirés d'Aristophane (*Plutos*, 237—241), d'Aristotélès (*Eth. Nik.* IV, 3; *Eth. Eud.* III, 3; *De virt.* et vit. 1251 b), de Ménandre (Kock, III, fr. 235), Pollux (III, 115) et d'autres auteurs.

A l'endroit mentionné du *Plutos* d'Aristophane, où l'on dit: „Si je passe chez un économe, il m'enterre aussitôt, et si arrive chez lui un honnête ami qui lui demande de lui prêter un peu d'argent, il dit qu'il ne m'a jamais vu”, est donné l'esquisse du sujet de l'avare. L'auteur pense que le mot φειδωλός qui y est employé doit être écrit avec une lettre initiale majuscule, car il est, semble-t-il, un nom de type comme Pheidôn.

L'auteur soutient son opinion que Pheidôn provient encore de la comédie populaire sur le fondement de ces données: dans *les Nuées* d'Aristophane le père de „l'économe” Strepciade s'appelaît Pheidôn, c'est pourquoi Strepciade tend à donner le même nom à son fils espérant ainsi qu'il l'influencera pour être épargnant et économe. D'après l'opinion de l'auteur, on fait allusion, là, à la figure populaire de Pheidôn.

Ensuite l'auteur pose l'hypothèse que Théophraste aussi fait allusion à la figure populaire de l'avare quand il dit que son αίσχροκερδής (*Caract.* 30) emploi „le boisseau phidonien”. Ici l'auteur soutient la supposition de W. Binder que „le nom de Pheidôn a pu désigner l'avare stéréotypé” et contredit l'opinion de O. Navare, qui est réservé à ce sujet (v. son *Commentaire sur les Caractères de Théophraste*, Paris, 1924, p. 200—201).

Le nom de Pheidôn se rencontre rarement dans les oeuvres de la comédie attique moyenne et nouvelle. Cependant, dit l'auteur, cela ne veut pas dire qu'il n'ait pas vraiment apparu, attendu que les fragments conservés de la nouvelle, et surtout de la moyenne comédie, sont très peu nombreux et insignifiants. Le fait que Pheidôn a été une figure connue à l'époque de la comédie est démontré par cette allusion chez Alkiphron (III, 34, 3): „Mais les autres nouveaux riches d'Athènes sont devenus plus avares que Pheidôn et Gniphôn”. Cependant il est connu que cet auteur a imité les oeuvres de la comédie grecque.

La mention de Pheidylos, qui est seulement un diminutif de Pheidôn, chez Alkiphron (I, 29, 5) nous donne la possibilité de supposer chez Ménandre l'existence de deux figures éminentes Khrémès et Pheidôn, ou bien Pheidylos, c'est-à-dire de deux avares ou misanthropes, desquels Khrémès surtout se met en évidence.

L'auteur examine les personnages du nom de Khrémès chez Térence et Alkiphron. Chez le premier écrivain seulement Khrémès de *l'Heautontimorumenos* est un vieillard misanthrope; chez l'autre écrivain (III, 3) nous voyons la figure de l'avidus usurier et misanthrope dans la lettre écrite par le pêcheur Euagre à Philotère. C'est comme une sorte de prototype du Gobseck de Balzac.

Horace, dans un endroit de ses Epodes (1, 32—34), fait aussi allusion à l'avare Khrémès qui enterre son trésor (avarus ut Chremes terra preman v. 33). A ce sujet l'auteur de l'article expose son opinion que là Horace ne fait pas allusion à quelque Khrémès chez Térence, chez qui pas un seul Khrémès n'enterre son trésor, mais qu'il est question vraisemblablement de quelque avare-misanthrope chez Ménandre, ce à quoi nous poussent à penser les données chez Alkiphron (I, 29, 5; III, 3) et cette circonstance que dans les deux pièces perdues de Ménandre, *Le Trésor* et *la Jarre*, il s'agissait de l'enfouissement de trésor.

Au sujet de l'avidus usurier chez Alkiphron (III, 3), où est mentionné le changeur Pasiôn, et dont nous connaissons le nom chez Isocrate et Démosthène et, un peu changé, dans *les Nuées* d'Aristophane (Pasiás), l'auteur suppose qu'ici le modèle d'Aristophane sans doute n'est pas de la nouvelle comédie, mais d'une époque antérieure de la littérature grecque.

Dans sa conclusion, l'auteur souligne que les personnages de Pheidôn et de Khrémès étaient assez développés et connus déjà environ 400 ans avant notre ère ou au plus tard au environs de 350 ans, c'est-à-dire à l'époque où s'est manifestée l'activité d'Antiphane, représentant de la comédie attique moyenne.